

Islamic Political Thought: An Introduction

Gerhard Bowering (ed.)

New Jersey - Oxfordshire: Princeton University Press, 2015, 304 sayfa.

ISBN 9781400866427

İslâm siyaset düşüncesine giriş mahiyetindeki eser bir başka metne, *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought (EIPT)*¹ adlı ansiklopediye dayandığı ve onun bir devamı mahiyetinde neşredildiği için öncelikle bu ansiklopediden bahsetmek uygun olacaktır. Zira incelediğimiz kitap, adı geçen ansiklopedideki başeditör ve diğer dört editörün makalelerinin de yer aldığı giriş haricindeki toplam on altı makaleden oluşmaktadır. Hem ansiklopedi hem de edisyon kitabın editör ve yazarları arasında Gerhard Bowering, Patricia Crone, Wadad Kadi, Muhammed Qasim Zaman gibi İslâm siyaset düşüncesi araştırmalarının önemli isimleri bulunmaktadır. Kitaptaki makale başlıklarının seçilmesindeki temel faktör, ansiklopedi maddelerindeki konu ve kavramların esas alınmasıdır. Başeditör Gerhard Bowering ansiklopediyi oluşturmadaki amaçlarını, “İslâm siyaset düşüncesi tarihinin köklerine inebilmek ve onun çağımızdaki önemini gösterecek sağlam ve yenilikçi bir referans çalışması meydana getirmek” (s. xviii) şeklinde tanımlamaktadır. *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought* yapılacak haklı eleştiriler bir yana, İslâm dünyasında ve Batı’da bu alanda ansiklopedi tarzında yazılmış eserlerin başında gelmekte² ve önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Ansiklopedi, değerlendirdiğimiz kitabın hem editörlüğünü yapan hem de iki makale ile kitaba katkı sunan Bowering’in İslâm dünyasının geçmişten günümüze tarihî seyrini anlatan bir önsözü ile başlamaktadır. Bu önsözde yazar, başlangıcından günümüze kadar İslâm dünyasının tarihî değişimini ve dönüşümünü, önemli olayları ve hanedan değişikliklerini baz alarak altı döneme ayırmış ve bu dönemler hakkında bilgiler vermiştir. Ansiklopedi ise, çoğunluğu akademisyen olan 249 yazarın (s. xxix-xxxiii) kaleme aldığı toplam 417 maddeden oluşmaktadır. M. Şükrü Hanioglu, Mete Tunçay, Baki Tezcan, Hayrettin Yücesoy ve Kaya Şahin gibi Türk akademisyenler de ansiklopediye maddeleriyle katkı yapmışlardır.

1 *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, ed. Gerhard Bowering, New Jersey-Oxfordshire: Princeton University Press, 2013.

2 İslâm siyaset düşüncesiyle ilgili İslâm dünyasında ve Batı’da yapılmış çalışmalar içerisinde ansiklopedi tarzında başka bir esere rastlayamadık.

Ansiklopedideki maddeler, İslâm dünyasındaki önemli olay, kurum, kavram ve şahıs gibi unsurlar dikkate alınarak seçilmiş ve alfabetik sıraya göre yerleştirilmiştir. Bowering giriş bölümünün sonunda eserle ilgili bilgi verirken temel konular ve bunlar etrafında ortaya konan maddelerin dağılımının toplam beş editör tarafından şu şekilde yapıldığını bildirir: “i. Temel kavramlar / ana fikirler (Gerhard Bowering); ii. Modern kavramlar, kurum, akım / hareket ve partiler (Muhammed Qasim Zaman); iii. İslâm hukuku ve geleneksel İslâm toplumları (Devin J. Steward); iv. Tarihî gelişmeler, tarikatlar ve medreseler, bölgeler ve hanedanlıklar (Patricia Crone); v. Düşünürler, şahsiyetler ve devlet adamları (Wadad Kadi)” (s. xviii-xix).

Maddedeki isimlerin alfabetik sırayla “A”dan “Z”ye bir indeksle belirtilmesinin ardından bu maddeleri yazan yazarların adları ve hangi üniversite veya kurumda yer aldıkları, başka bir indeksle sunulmuştur. Burada yazarlar ve kurumlar incelendiğinde her ne kadar bazıları müslüman olsa da yazarların büyük çoğunluğunun özellikle Amerika ve Avrupa ülkelerindeki üniversitelerde veya kurumlarda görev yapmakta veya yapmış akademisyen ve araştırmacılar oldukları göze çarpmaktadır. İslâm ülkelerinde çalışan akademisyenlerden alınan makale sayısı son derece azdır. Yazar adlarından sonra belirli tarih aralıklarında dünyadaki müslüman nüfus dağılımı ve yayılımı ilgili bazı haritalar ve veriler sunulmuş, ardından maddelere geçilmiştir. Maddeler okunduğunda dikkat çeken hususlardan biri bibliyografya yerine ansiklopedide “ileri okumalar” başlığı altında bazı kitap adlarının verilmiş olmasıdır. Bu uygulama ansiklopedinin popüler bir amaca hizmet etmesi amacıyla yorumlanmaya açık olsa da aynı uygulamanın aşağıda tartışacağımız üzere kitaptaki makalelerde de olması, metinlerin akademik boyutuna gölge düşürmektedir.

Değerlendirmemize konu olan *Islamic Political Thought: An Introduction* adlı eser ise yukarıda da belirtildiği üzere giriş hariç toplam on altı makaleden oluşmaktadır. Bu makalelerin adları ve yazarları şöyledir: “Giriş”, Gerhard Bowering, (1) “Otorite”, Roy Jackson; (2) “Hilâfet”, Wadad Kadi ve Aram Shahin; (3) “Köktendincilik”, Roxanne Euben; (4) “Hükümet”, Emad el-Din Shahin; (5) “Cihad”, John Kelsay; (6) “Bilgi”, Paul L. Heck; (7) “Azınlıklar”, Yohanan Friedmann; (8) “Modernite”, Armando Salvatore; (9) “Muhammed”, Gerhard Bowering; (10) “Çoğulculuk ve Hoşgörü”, Gudrun Kramer; (11) “Kur’an”, Gerhard Bowering; (12) “Yeniden Canlanma ve Reform”, Ebrahim Moosa ve SherAli Tareen; (13) “Şeriat”, Devin J. Stewart; (14) “Geleneksel Siyasî Düşünce”, Patricia Crone; (15) “Ulemâ”, Muhammed Qasim Zaman; (16) “Kadınlar”, Ayesha S. Chaudhry. Görüldüğü üzere kitaptaki makale başlıklarına konu olan kavramlar modern dönemde Batı’da tartışılabilen İslâm

imajına göre seçilmiş ve bu kavramlar İslâm'ın doğuşundan günümüze kadar olan süreç içerisinde bir okumaya tâbi tutularak tartışmaya açılmıştır. Eserin “giriş” kısmı yazar Bowering’in önemli olayları göz önünde bulundurarak İslâm tarihini beş kısma ayırması (610-750, 750-1055, 1055-1258, 1258-1500, 1500-1800, 1800-Günümüz) ve bu dönemlerle ilgili genel bilgi vermesiyle başlar.

Kitabın ilk makalesi olan “Otorite”³ başlıklı makalenin yazarı Roy Jackson’a göre İslâm’da otoritenin başı hem dinî hem dünyevî otoriteye sahip Hz. Muhammed’dir. Ancak Hz. Muhammed’den sonra belirli bir yönetim şekli ne Kur’ân-ı Kerim’de ne de sünnette belirtilmiştir. Bunun yerine Kur’ân-ı Kerim’de siyasî otoritenin adalet, eşitlik, hoşgörü ya da meşveret gibi kavramlara bağlı kalması yönünde telkinler bulunmaktadır. Makalede dört halife dönemi ve halifelerin nasıl seçildiklerinden, Hz. Ali ve Muâviye olayından kısaca bahsettikten sonra Emevîler ve Abbâsîler döneminde hilâfetin babadan oğula geçen bir monarşiye dönüşümü ile ilgili bilinen anlatımlara yer verilir. Yazar, Selçuklular ve Memlükler dönemlerinde yaşayan Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn Teymiyye (ö. 728/1328), İbn Haldun’un (ö. 808/1406) ve modern dönemde Ebü’l-Alâ el-Mevdûdi gibi (ö. 1979) gibi âlimlerin konu hakkındaki görüşlerini aktarır.

Wadad Kadi⁴ ve Aram Şahin’in “Hilâfet” başlıklı makalesi hilâfeti, “Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan bir idare biçimi” (the form of government) olarak tanımlar ve ardından hilâfetin siyasî, tarihî ve kurumsal etkilerini tartışır. Hilâfet yazarlar tarafından tarihsel olarak beş dönemle sınırlandırılmıştır. Bunlar Hulefâ-yi Râşidîn (632-661), Emevî (661-750), Abbâsî (750-1258 ve 1261-1517), Fâtımî (909-1171) ve Kurtuba’daki (Cordoba) Emevî hilâfeti (928-1031) dönemleridir. Hilâfet 1517 yılında Osmanlı’ya geçtikten sonra XVIII-XIX. yüzyıllara kadar gayriresmî (unofficial) kalmış daha sonra bu dönemlerde resmî olmuştur. Bu cümlelerde geçen “official” ve “unofficial” ibareleri ile sanki hilâfeti tanıyan resmî bir makam ya da otorite varmış ve bu makam ya da otorite Osmanlı hilâfetini yıllarca tanımamış gibi bir intiba uyanmaktadır (s. 38). Makalede 1517-1924’e kadar olan periyoda II. Abdülmecid’in hilâfetin ilgası ve halifeliğin Mekke Şerifi Hüseyin b.

3 Yazarın konuyla ilgili kitabı için bk. *Mawlana Mavdudi and Political Islam: Authority and Islamic State* by Roy Jackson, London: Routledge, 2010.

4 Yazarın editörlüğünü yaptığı konuyla ilgili kitaplar için bk. Saleh Said Agha, *The Revolution Which Toppled the Umayyads: Neither Arab nor Abbasid*, ed. by Wadad Kadi - Rotraud Wielandt, Leiden: Brill, 2003; *Umayyad Legacies: Medieval Memories from Syria to Spain*, ed. Antonie Borutt - Paul M. Cobb, editorial board, Sebastian Günther - Wadad Kadi, Leiden: Brill, 2010.

Ali (ö. 1931), Mısır Kralı Fâruk (ö. 1939) tarafından yeniden canlandırılması çalışmalarına da değinilmiştir. Yazarların üzerinde durduğu diğer önemli konu ise “halife, halifetullah, melik, emirü'l-mü'minîn” gibi unvanların ortaya çıkışı ve bunların tarihi seyridir. İslâm'ın ilk dönemlerinde Arap hükümdarlarının unvanları “mâlik”, “melik” gibi isimler mülkün yegâne sahibi Tanrı olduğundan Abbâsîler'e kadar kullanılmamıştır. Bunun yerine Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'den sonra ve peygamber adına temsilci olduğundan “halifetü Resûlillah”, Hz. Ömer, Hz. Osman, Muâviye ve diğer Emevî sultanları “emirü'l-mü'minîn” unvanını kullanmışlardır. Ancak Abdülmelik b. Mervân “halifetullah” unvanını ilk döneminde kullanmaya teşebbüs etmiş, hatta bu unvanı paraya dahi bastırılmışsa da eleştirilerden dolayı bu unvanı kaldırmıştır (s. 39-41).

“Köktendincilik” başlıklı makalesinde Roxanne Euben⁵ öncelikle köktendinciliğin tanımı ve tarihçesi hakkında bilgiler verir. Yazara göre köktendinciliğin kapsamı alanı ve çok çeşitli olması sebebiyle tarifi konusunda ciddi sıkıntılar bulunmaktadır. Terimin kökeni dinîdir ve İncil'e dayandırılmaktadır. Köktendinciliğin başlangıcı ile ilgili yazar, XX. yüzyıldaki Amerikan Protestan evangelist hareketlerine gönderme yapar. Dolayısıyla terim Batılı olduğundan İslâm dünyasında büyük bir kuşkuyla karşılanmıştır. Zira Arapça'da “fundamentalism” kelimesinin karşılığı yoktur. Yazar kelimenin tanımında diğerini ötekileştiren Batı merkezli bir bakış açısı ile eski sömürgeci yaklaşıma vurgu yapar (s. 50). En yakın kelime ise “usulî ve usûliyyûn” kelimeleridir. Yazar İslâm'da kelimenin akademik olarak kullanımı yönünde herhangi bir otoriteye yer vermez, bunun yerine Hizbullah lideri Muhammed Hüseyin Fazlullah'ın görüşlerine yer verir. Buna göre Hizbullah lideri köktendinci ifadesinin kabul etmez ve kendisini İslâmî aktivist olarak tanımlar (s. 52). Hıristiyanlık, Hinduizm, Yahudilik, Budizm'de olduğu gibi İslâmî anlamda da köktendincilik moderniteye bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (s. 48-49). Köktendinciliğin yanında İslâmcılığın kökenlerini de inceleyen yazar, İslâmcılığın kökeninin 1928'de Hasan el-Bennâ'nın Müslüman Kardeşler Cemaati'ni kurmasına kadar gittiğini bildirir. Bu grubun köktendinci el-Kaide ve Filistin Kurtuluş Hareketi ile ilgili bağlantıları olduğunu iddia eder (s. 53-54). Yazar ayrıca makalenin “İslâmcılık ve Cinsiyet Siyaseti” alt başlığı altında İslâm'da kadın algısını Tâliban üzerinden okumakta ve sunmaktadır (s. 60-63).

5 Yazarın konuyla ilgili eseri için bk. Roxanne Euben, *Enemy in the Mirror: Islamic Fundamentalism and the Limits of Modern Rationalism*, New Jersey: Princeton University Press, 1999 (ilgili bölümler için bk. s. 20-48).

Emad el-Din Şahin'in⁶ "Hükümet" maddesinde kelimenin tanımı diğer makalelere göre sıra dışı bir şekilde Arapça ve Farsça'nın yanında Türkçe olarak da yapılmıştır. Hükümet kelimesinin tarihsel kökeni İslâm tarihinde hükümetlerin oluşumu ve geçirdiği aşamalar anlatılmış, ardından "adalet", "eşitlik" ve "şûra" gibi kavramlarla birlikte sayısı yirmi dörde kadar çıkarılabilecek ilgili kavramlara değinilmiş, bu kavramların bazılarına dair açıklamalar getirilmiştir (s. 79-81).

John Kelsay etkili bir üslûpla ele aldığı "Cihad"⁷ başlıklı makalesinde cihat kelimesini tanımladıktan sonra bu kelimenin müslümanların hem sosyal hem de bireysel hayatları ile çok yakın bir ilgisi olduğunu belirtir. Kur'ân-ı Kerim'den bazı âyetlerle desteklediği yazısında cihat isteğinin Allah'a itaatin bir ölçüsü olarak kabul edildiğini bildirir. Modern dönemde Batı işgali ile cihat kavramının İslâm dünyasında önem kazanması ve bu konuda Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Mevdûdî, Hasan el-Bennâ (ö. 1949), İbn Teymiyye, Seyyid Kutub (ö. 1966), Enver Sedat (ö. 1981) gibi isimlerin fikirleri etrafında yapılan tartışmalara değinen yazar, Filistin'deki Hamas örgütüne de özel bir yer ayırır (s. 101).

Paul L. Heck "Bilgi"⁸ başlıklı makalesinde İslâm'da bilginin tanımı ve bilginin asıl kaynak olan Kur'ân-ı Kerim ve sünnetten elde edilmesi konularına yer verir. Heck, bilginin mahiyetine dair modern İslâm düşüncesindeki tartışmalarda modernist kanadın en uç kısmını temsil eden İranlı Abdülkerim Sürûş'un bilginin sürekli değişken olması, Kur'ânî bilginin tarihselliği, hatta Kur'ân-ı Kerim'in tarihselliği dolayısıyla zamanın problemlerine çözüm bulamayacağı görüşüne yer verir. Bu kanatta diğer bir görüş Seyyid Kutub'a aittir. Ona göre bilgi dinî ve dünyevî olarak ikiye ayrılmalıdır. Politika ise dünyevî tarafı temsil eder. Tartışmanın geleneksel tarafında konumlandırılan isim ise Muhammed Şebüsterî'dir. O, dinî bilginin dünyevî hale gelmesine karşı çıkmaktadır (s. 106-107). Heck, yazısının kalan kısmında Türkiye'den de bazı hareketlerin yer aldığı dinî grupları mukayeseli olarak ele almıştır.

6 Yazarın editörlüğünü yaptığı ve aralarında İbrahim Kalın'ın da bulunduğu önde gelen akademisyenler tarafından yazılmış konuyla ilgili bir kitap için bk. *The Oxford Handbook of Islam and Politics*, ed. John L. Esposito - Emad el-Din Şahin, Oxford: Oxford University Press, 2013.

7 Yazarın konuyla ilgili kitabı için bk. *Arguing the Just War in Islam*, Cambridge: Harvard University Press, 2007.

8 Yazarın konuyla ilgili kitabı için bk. *The Construction of Knowledge in Islamic Civilization: Qudāme b. Ja'far and his Kitāb al-kharāj wa-sinā'at al-kitāba*, Leiden: Brill, 2002.

Yohanan Friedmann “Azınlıklar”⁹ adlı makalesinde Medine’ye göçü başlangıç alırken müslümanların İslâm tarihinde belirli dönemlerde azınlık durumunda olduklarına temas eder ve bu dönemlerdeki durumları hakkında bilgi verir. Yazarın ağırlıklı olarak değindiği dönem XX. yüzyıldır. Müslümanların Batı ülkelerindeki azınlık durumları ve yaşadıkları problemlere değinen yazar (s. 123-126), İslâm ülkelerindeki azınlıklar meselelerine de temas eder (s. 129-134).

Armando Salvatore¹⁰ ise “Modernite” başlıklı makalesinde modernitenin ekonomi, kültür, siyaset gibi pek çok alan ile ilgisi ve zaman içinde değişimine ve dönüşümüne işaret ettikten sonra bu değişim ve dönüşümlerin İslâm dünyasındaki etkilerine ve bu etkilere Batılı araştırmacılar tarafından nasıl bir bakış açısıyla yaklaşıldığına değinir.

Gerhard Bowering “Muhammed” başlıklı makalesinde Hz. Muhammed’in doğumundan vefatına kadar olan zaman içerisinde peygamberlik, Medine’ye göç, savaşlar, devlet başkanlığı ve vefatı ile ilgili bilgilere ayrıntılı bir şekilde yer verir. Makalede özellikle dikkat çekici bir nokta, Kur’ân-ı Kerim ile İncil, dolayısıyla Hıristiyanlık ve Yahudilik inançları arasındaki dikkate değer benzerliklerin olduğunun iddia edilmesidir. Bunun yanında Kur’ân-ı Kerim’de Suriye ve Etiyopya dillerinden örneklerin bulunması, Hz. Muhammed’in tüccar olması ve seyahatleri sebebiyle Kur’ân-ı Kerim’i oluştururken bu bilgileri ödünç alması (loan) ve Kur’ân-ı Kerim’e katma ihtimalinden bahsedilmesi (s. 157) klasik oryantalist tezlerin belli oranda geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Diğer ilgi çekici nokta ise ibadetlerde yahudi, hıristiyan ve özellikle Maniheizm’in örnek alınmasıyla ilgili yorumlardır (s. 162-163).

Gudrun Kramer “Çoğulculuk ve Hoşgörü”¹¹ başlıklı makalesinde bu kavramların Kur’ân-ı Kerim ve sünnetteki yeri ile XIX ve XX. yüzyıllarda aldığı yeni mânalara, İslâmî ilimlerde ve İslâm devletlerinde hayli tartışmalı olan yerlerine değinir. Yazara göre tartışmanın kökeni Kur’ân-ı Kerim’in muğlak ifadeleri, modern zamanı yorumlamadaki zorluk ve sonuçta ortaya çıkan Kur’an’ın tarihselliği tartışmalarıdır. Bunun yanında Kur’an ve sünnette “vahdet” kavramına verilen önem müslümanların “tek millet” olması

9 Yazarın konuyla ilgili kitabı için bk. *Tolerance and Coercion in Islam*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

10 Yazarın editörlüğünde ilgili kitaplar için bk. *Islam and Modernity: Key Issues and Debates*, ed. Mumammad Khalid Masud v.dğr., Edinburg: Edinburg University Press, 2009; *Between Europe and Islam: Shaping Modernity in Transcultural Space*, ed. Almut Höfert - Armando Salvatore, 2. bs., Bruxelles: P.I.E.- Peter Lang, 2004.

11 Yazarın konuyla ilgili kitabı için bk. *Demokratie im Islam: Der Kampf für Toleranz und Freiheit in der Arabischen Welt*, München: Verlag C. H. Beck, 2011.

gereği vurgusu tartışmanın diğer boyutunu teşkil eder (s. 169-174). Yazar, müslümanların modern dönemde demokratik devlet kurma çabalarında ve çok partili döneme geçişlerinde İslâmî bir referansın sağlanması için partilerin dahi adlarının, meselâ Hizbullah gibi Kur'ânî kavramlar altında olduğuna değinir (s. 178).

Gerhard Bowering “Kur'an”¹² başlıklı kitaptaki ikinci makalesinde Kur'ân-ı Kerim'in indirilişi ve çoğaltılması, okunuş özellikleri ile ilgili bilgiler verir, sûre sayısı konusundaki ihtilâfa değinir. Buna göre Übey b. Kâ'b (ö. 33/654?) mushafında fazladan “iki sûre” daha bulunmaktadır. Ancak yazarın burada kastettiği “iki âyet” olmalıdır. Zira nesh konusunda tartışma sûrelerle değil, âyetlerle ilgilidir.¹³ Ayrıca Übey b. Kâ'b'ın neshe karşı olduğu, bu sebeple kendisinde fazladan âyetler bulunduğu rivayetlerde geçmektedir (s. 188).¹⁴ Hz. Muhammed'in siyaseti konusuna da değinen yazar, onun siyasetinin sezgisel olduğunu söyler. Ayrıca peygamber olmadan önce diğer peygamberler gibi hata, kusur ve günah işlediğini ifade eder.¹⁵

“Tecdid ve Reform” adlı makalesinde yazar Ebrahim Moosa¹⁶ ve SherAli Tareen'e göre tecdit ve islah / reform, günümüzdeki anlamda olmasa da klasik literatürde İslâmî ilimlerde “durağanlık ve değişimi” adres gösteren kavramlar olarak oldukça geniş bir şekilde kullanılmışlardır. Bu iki kavram sadece

12 Yazarın editörlüğünü yaptığı konuyla ilgili kitap için bk. Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Quran*, ed. Gerhard Böwering, Jane Dammen McAuliffe, Leiden: E.J. Brill, 2007.

13 Konuyla ilgili tartışma için bk. Kermi, *Kuran'da Nasih ve Mensuh*, s. 13-43; Kaya, “Kuran'ın Metinleşmesi Bağlamında Nesih Problemi”, s. 136-83.

14 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 132; Kurtubî, *el-Câmi'*, XIV, 113; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 128; Zebidi, *Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, XI, 43-44.

15 Bowering, Hz. Peygamber'in günah işlediği ile ilgili kanıtı Kur'ân-ı Kerim'de Duhâ sûresinin 7. âyetinden çıkarmaktadır. Ancak bazı önemli tefsirlerde “Seni şaşırılmış (dalâlette) bulup yola iletmedi mi?” âyetinde geçen “dalâlet” kelimesine şu mânalar verilmiştir: “Gafillik, şaşkınlık: kitap nedir, iman nedir bilmemezlik” (Elmalılı, *Hak Dini*, IX, 280); “Kayıp: Nübüvvet ilkelerini, şeriat ahkâmını bilmeyen ve onlara vakıf olmaya denir” (Neseî, *Tefsir*, X, 664); “Şeriatın habersiz olma”, “Mekke vadilerinden birinde kaybolma” (Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsir*, VII, 342-43): “imandan habersiz olma” “kaybolma (Şam yolunda)” (İbn Kesir, *Tefsir*, XII, 177). Burada kuşkusuz Bowering'in kastettiği mâna peygamberlerin mâsum olmadığı inancıdır ki bu, hem Ehl-i sünnet hem çoğu Mu'tezile kelâmcısı tarafından reddedilen bir iddiadır. Zannımızca Bowering, Câhiz gibi peygamberlerin “ismet” sıfatını reddeden bazı âlimlere dayanarak bu görüşe yer vermiştir (ayrıntılı bilgi için bk. Yavuz, “Câhiz”, s. 25).

16 Yazarın editörlüğünü yaptığı ve giriş yazısıyla katkıda bulunduğu konuyla ilgili kitap için bk. Fazlurrahman, *Revival and Reform in Islam: A Study of Islamic Fundamentalism*, ed. Ebrahim Moosa, Oxford: Oneworld Publications, 2006.

toplum ve siyasetle ilgili değil, aynı zamanda “ahlâkî çöküşün durdurulması ve düzeninin yeniden sağlanması” anlamında da kullanılmıştır. İslâm’ın ilk dönemlerinde tecdit kavramı, “Allah’ın her yüzyılın başında ümmetine dinini yenileyecek bir kurtarıcı gönderecektir”¹⁷ hadîs-i şerifi ve benzer hadislerle ilgilidir. Yazar bu hadisten hareketle her yüzyıl için adı zikredilen ulemânın isimlerini gerekçeleri ile anlatır. Bunlar İmam Şâfiî (ö. 204/820), Gazzâlî, bütün tartışmalara rağmen Şâtîbî (ö. 790/1388) ve İbn Teymiyye’dir. Yazar ardından İbn Haldun’un kurtarıcı veya mehdî ile ilgili eleştirilerine ve dinin siyasî söylemde otoriteyi güçlendirmek adına kullanımını söylemlerine yer verir ve asabiye kavramına değinir (s. 202-207). Modern dönemdeki tecdit ve reform kelimeleri ise “eskinin yerine yeniyi koyma, eskiyi toptan kaldırma” anlamında ele alındığından ve “bidat” kabul edildiğinden olumsuz karşılanmış ve bu durum dinden sapma ya da haram olarak görüldüğünden yasaklanmıştır. Burada kastedilen mâna “bozulma, kargaşa, dine ilâveler yapma veya dini değiştirme” anlamlarındadır. Zira yenilikçi ve reformcu olarak görülen yegâne ve son kişi Hz. Muhammed’dir. Her ne kadar modernizmle ilk karşılaşıldığında tepki bidat ile ifade edilse de günümüzde gelenek ve modernite birbirine zıt olarak görülmemektedir. Bunda şüphesiz Batı’nın müslüman halkları işgali ve beraberinde İslâm siyaset teorilerinin çökmesi, özellikle entelektüel hareketliliğe ve sonucunda reformcu akımların oluşumunda büyük etki sağlamıştır. Bunlardan modernizm ve diğer adıyla Selefilik iki farklı kutbu temsil eder gibi görünse de iki görüş de dinî yaşayışta huraları bir tarafa bırakarak Kur’ân-ı Kerim ve sünnete yani asıl kaynaklara dönüş iddiasını gütmektedir. Ancak Cezayirli Melek Bennâbî’ye (ö. 1973) göre bu iki akım da birer tehlikedir. Çünkü modernistler ya da reformistler Avrupalılar’ın düşüncelerini adapte etmeye çalışırlarken, Selefilik de tam anlamıyla geriye dönüşü simgelerler (s. 207-216).

“Şeriat” adlı makalesinde Devin J. Stewart¹⁸ şeriatla ilgili tanım ve açıklamadan sonra şeriatın İslâm tarihinde çok büyük bir öneme sahip olduğunu belirtir. Zira şeriat sosyal hayattan, kurumlara, politikaya kadar her alanda kilit noktada bulunmaktadır. Tarih boyunca meydana gelen değişikliklere ya da değişik sistemlere adapte olabilmesi onun durağan olmayan yapısının özelliğidir. Daha sonra ayrıntılı bir şekilde fıkıh kavramına da yer veren yazar, fıkıh kitaplarının içeriği, fıkıhın kaynakları, içtihat ve müctehit terimleri üzerinde durur. Bunlardan dikkati çeken husus, “Fıkıhın Kaynakları” alt başlığında

17 Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 1; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 522.

18 Yazarın editörlüğünü yaptığı ve konuyla ilgili makalesinin de bulunduğu kitap için bk. *Law and Education in Medieval Islam*, ed. Devin J. Stewart v.dğr., Cambridge: The E. J. Gibb Memorial Trust, 2004.

yazarın eski Arap ve Doğu hukukunun (yahudi, Sâsânî, Bizans) ve halifelerin fıkıhın oluşumundaki önemine, diğer bazı makalelerde olduğu gibi ısrarla vurgu yapıp ardından fıkıhın kaynakları olan kitap, sünnet, icmâ, kıyas konularına yer vermesidir (s. 221). Yazarın üzerinde durduğu diğer önemli konular, İslâm tarihi içerisinde medreselerin oluşumu, geçirdiği süreç ve müçtehitlerin yetiştiği bu medreselerde verilen eğitimidir. Yazar bunlardan hazırlık eğitimi olan gramer, hitabet ve mantık ilimlerinin önemine vurgu yapar. Daha sonra mezheplerin oluşumu, fıkıhçılar ve teologlar, fıkıhçılar ve muhaddisler, filozoflar, sûfîler arasında meydana gelen çatışmalardan bahsedilir. Bunlarda biri mihne meselesidir. Bu konulardan kadıların durumu özellikle dikkati çeken bir konudur. Yazara göre kadılar atama ile belirlendiklerinden bağımsız hüküm verme konusunda mevcut otorite veya üst tabaka tarafından baskıya mâruz kalmışlardı. Maaş problemi, gayriresmî yollardan edindikleri ve hediye altında aldıkları rüşvet, yazarın özellikle üzerinde durduğu konulardandır. Bu konulardan bahsederken yazar herhangi bir dönem belirtmez. Dolayısıyla tarih boyunca kadıların bu yolla geçindikleri izlenimini veren bir dil kullanır. Yazar Şii kadınlara da değinir ve onların Sünnî meslektaşlarına göre daha bağımsız olduklarını bildirir. Bunun sebebi devlet tarafından kontrol edilebilen vergilerden maaşlarının verilmesidir (s. 228-230).¹⁹

Modern dönemde özellikle Avrupalılar'ın İslâm topraklarını işgali sonrası müslümanların seküler hukuk ve devlet yapısı ile karşılaşması sonucunda ortaya yeni problemler çıkmıştır. Bunlar bankacılık, faiz, kadın hakları gibi konulardır. Bu konuda Şii ve Sünnî kanatlardan modern dönem âlimlerinin görüşlerine yer veren yazar, farklı İslâm ülkelerindeki şer'î hukuk ve seküler hukuk ile ilgili uygulamalara da yer verir (s. 232-236).

“Geleneksel Siyasî Düşünce” adlı makalesinde Patricia Crone'a²⁰ göre din her ne kadar siyasî düşüncenin tarih içerisinde oluşumunda anahtar rolü oynasa da müslümanlar günümüzde siyasetle ilgili iki dilli söylem kullanmaktadırlar. Bunlardan ilki küresel, diğeri geleneksel siyasî dildir. Ancak ikincisi Batı'ya kesinlikle yabancıdır. Zira yazar İslâmî gelenek ve modern Batı söylemi arasındaki farkın Batı'nın özgürlük ve haklar, İslâmî söylemin ise otorite ve görevler üzerine odaklanması olduğunu iddia eder. Farkın sebebi Hıristiyanlık'ta İslâm'ın aksine din ve siyasetin ayrı olmasıdır (s. 238-239).

19 Yazarın Sünnî ve Şii fıkıhını karşılaştırmalı olarak ele aldığı kitabı için bk. *Islamic Legal Orthodoxy: Twelver Shiite Responses to the Sunni Legal System*, Salt Lake City: The University of Utah Press, 1998.

20 Yazarın konuyla ilgili kitabı için bk. *Medieval Islamic Political Thought*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004; Türkçe çevirisi için bk. *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasî Düşünce*, çev. Hakan Köni, İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.

Yazara göre İslâmî siyasî söylem aslında T. Hobbes'un düşünceleri ile benzerlik arzemektedir. Buna göre, "İnsanlar sosyal olmayan hayvanlardır ve ihtiyaçlarını karşılamak için acımasız bir kovalamaca içerisinde bir arada yaşamak zorundadırlar."²¹ İslâm'da dinî özgürlük konusuna da değinen yazar, İslâm'da gerçekte dinî özgürlük olmadığını, bu sebeple farklı düşünce ve hayat tarzına sahip kişilerin sıkıntılarına değinirken modernizm ve teknolojinin bu tabuları yıktığını ve insanların felsefe, mistisizm, ezoterizm gibi din harici yollara girdiğini bildirir.

Muhammad Qasim Zaman "Ulema"²² adlı makalesinde kelimenin tanımı ve tarih içerisinde geçirdiği değişimi öncelikle ele alırken (s. 252-255), makale genel olarak ulemâ-siyaset meselesine odaklanmıştır. Ulemâ ve medrese, ulemâ ve vakıf konularına da değinen yazar, modern dönemde Batılılar'ın İslâm ülkelerini işgali ile bu kurumlarda ciddi değişikliğe gidildiğinden bahseder. Özellikle sömürgecilik sonrasında İslâm coğrafyasına enstitüler gibi yeni kurumlar girmiştir. Bu enstitülerde İslâmî ilimlere çok az yer verilmiştir (s. 255-256). XX. yüzyılda her ne kadar bazı ulemâ eski medrese usulünü koruma konusunda devlete karşı dirense de modern kurumlar olarak ortaya çıkan Ezher Üniversitesi gibi İslâmî eğitim merkezleri, modern sisteme kendilerini adapte etmişlerdir. Ayrıca çok yakın zamanlarda Muhammed Taki el-Osmani, Yûsuf el-Kardâvî gibi âlimler internet, televizyon ve benzeri araçlarla müslümanlara ulaşmaktadırlar (s. 258-259).

Ayesha S. Chaudhry "Kadınlar"²³ adlı makalesinde İslâm siyaset düşüncesinde cinsiyete göre rol dağılımı konusu karışık bir bahis olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern dönemde kadına bakışın nasıl değiştiği ve bunda sömürge döneminin etkisi, kadının çalışma hayatı ve kamusal alandaki yeri, feminist müslüman hareketler konusu, kıyafet, peçe, kadınların dinî ve siyasî otoritede yer alma isteği ve Amina Vedud meselelerine değinir.

21 Yazarın muhtemelen Câhiz'e atıfla (Câhiz'in adının geçtiği benzer ifadeler için bk. Wadad Kadi ve Aram A. Shahin, "Hilâfet" başlıklı makale, s. 45) ortaya koyduğu bu ifadelerin İslâm siyaset düşüncesinde hangi söyleme tekabül ettiği belli değildir. Zira T. Hobbes'un söylemine tekabül eden bir söylem İslâm siyaset düşüncesi bir yana Câhiz'de dahi bu şekilde yer almamaktadır. Câhiz'de insan her şeyden önce toplumsal bir varlıktır, bunun yanında insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için birbirine muhtaçtır (Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, s. 44). Câhiz'in siyaset düşüncesinde halkı yöneten bir imamın olmasının zorunluluğu ile ilgili iddiaları tek başına ele alındığında ancak T. Hobbes ile benzerlik taşıdığı iddia edilebilir. Ancak yazarın görüşleri bir bütün olarak ele alındığında T. Hobbes ile kesinlikle bir benzerlik taşımamaktadır.

22 Yazarın konuyla ilgili kitabı için bk. *Modern Islamic Thought in a Radical Age: Religious Authority and Internal Criticism*, New York: Cambridge University Press, 2012.

23 Yazarın konuyla ilgili kitabı için bk. *Domestic Violence and Islamic Tradition: Ethics, Law, and Muslim Discourse on Gender*, Oxford: Oxford University Press, 2014.

Kitabın içeriğine dair bu bilgilerden sonra bazı değerlendirme ve tenkitlere yer vermek istiyoruz. Öncelikle “giriş” kısmının yazarı Bowering’in eleştiriye açık bazı görüşleri burada anılmalıdır. Bunlardan meselâ İslâm’ın yahudi fıkından, hıristiyan teolojisinden, Zerdüştlüğün düalizminden, Maniheizm’in spekülasyonundan (kuramsal veya şüpheci düşünme) etkilendiği (s. 163) ve bir Budizm öğretisi olan Mahayana (s. 2) aklından yararlandığı konuları tartışmaya açık konulardır. Yazar Bowering’in benzer ifadeleri “Muhammed” adlı maddede de yer almaktadır.

Kitapta dikkati çeken hususlardan biri ise makalelerin neredeyse tamamında konu anlatılırken tarihî seyre riayet edilip, meselelerin Hz. Muhammed döneminden başlatılarak, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevî, Abbâsî, Memlûkler, Endülüs Emevîleri ve modern dönem İslâm dünyası tasnifine göre yapılmasıdır. Makalelerden meselâ “Otorite” ve “Hilâfet” gibi başlıklarda İslâm tarihinde yaklaşık binyıllık bir döneme tekabül eden Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ya hiç yer verilmemiş ya da kısa bir şekilde değinilmiştir. Bunun yanında Gazzâlî ve birkaç isim hariç Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yetişmiş ve İslâm tarihinde yeri doldurulamaz hiçbir âlime atıf yapılmamıştır.

Makalelerde konuların anlatımında İbn Haldun, Mâverdi (ö. 450/1058) gibi akla önem veren klasik dönem âlimleri ya da Muhammed Abduh (ö. 1905), M. Reşid Rıza (ö. 1935), Abdülkerim Sürûş gibi modernistler veya İbn Teymiyye ve Tâliban gibi Selefilik’in farklı kollarını temsil eden iki uç kanattaki isimlere ve akımlara neredeyse maddelerin tamamında yer verilmiştir. Buna karşılık İslâm dünyasında genel kabul görmüş ulemâ isimlerine, görüşlerine ve akımlarına ya hiç yer verilmemiş ya da çok az yer verilmiştir. Bu da belli bir İslâm algısının ve yorumunun kitabı okuyacak kitleye dayatıldığı izlenimine yol açmaktadır.

Kitapta bazı iddialar kapalı bir üslûpla anlatılmış, ifadelerin hangi grup ya da kurum için kullanıldığı belirsiz kalmıştır. Meselâ Roxanne Euben’in Tâliban’ın kadın hakkındaki görüşleri anlatılırken konu İslâm’daki genel yaklaşım olarak sunulmuş, böylece Tâliban ve bütün müslüman mütefekkirlerin kadın hakkındaki görüşleri aynı imiş gibi bir anlam ortaya çıkarılmıştır. Diğer bir iddia Hz. Muhammed ve Kur’ân-ı Kerim hakkındadır. Hz. Muhammed’in peygamber olmadan önce her ne kadar ‘Hanîf’ olma ihtimali bulunduğu bildirilse de bazı âyetleri sözde delil olarak gösterip onun putperest, günahkâr ve dinsiz olduğuna dair bir iddiaya yer verilmiştir (s. 156). Hz. Muhammed’in bazı hadislerinin vâkıa ile zıtlığına dikkate çekerek meselâ “Ümmetim asla yanlış bir hüküm üzerinde ittifak etmeyecektir”²⁴ hadisi ile

24 İbn Mâce, “Fiten”, 8.

ilgili Hz. Ali-Muâviye olayı ve Şii-Sünnî ayırımı, Abbâsîler dönemindeki mihne olayından başlayarak İslâm tarihinde meydana gelen hadiselerle çelişkiye vurgu yapılmıştır (s. 91). Kur'ân-ı Kerim'in başka dinlerin kaynakları ile oldukça benzer yönlerinin ısrarla vurgulanması, âyetleri örnek gösterip aşırı modernist yorumlara yer verilmesi ve Kur'ân-ı Kerim'in tutarsız ve anlaşılması oldukça güç ve hatta neredeyse imkânsız olduğunun söylenmesi (s. 25, 197) Batılı akademisyenlerin bir kısmının klasik oryantalist dile ne derece sadık olduklarını açıkça göstermektedir.

Bazı kavramların modern dönemde aldıkları mânalara göre değerlendirilmesi ya da bu kavramlar yerine İslâmî çevrede kullanılan başka terimlerin ve kavramların anılmaması, bazı makalelerde ciddi eksiklikler meydana getirmiştir. Bunlardan meselâ “Çoğulculuk ve Tolerans” başlıklı makaledeki başlığa konu olan kelimeler, demokrasi, çok partililik, farklı seslerin kendini ifade etmesi, parlamento gibi günümüzdeki anlamda kullanılmış, dolayısıyla bir Batılı gözüyle meseleye bakıştan kurtulamamanın yanında, konuyla ilgili tarihe dönüş ve meseleyi dönemin kendi şartlarında değerlendirememe gibi olumsuz sonuçlar meydana gelmiştir.

Modern dönem ve sonrası ile ilgili açıklamalarda meselâ 11 Eylül olayının kırılma noktası olarak kabul edilmesi, makalelerin çoğunda bu olaya ısrarla vurgu yapılması Tâliban/el-Kâide ve İslâm, cihatçılık, İslâmcılık, şiddet ve İslâm (s. 63-66, 101-103, 110, 197, 235, 269) gibi kavramların bir arada sıkça kullanılması, İslâm dünyasının modernizme adapte olamadığı, çünkü “İslâm'ın ve aynı zamanda müslümanların zamanın getirdiği şartlara adapte olacak siyasî bir söyleme sahip olmadığı” (s. 23) söylemleri Batı'da sadece medyada değil aynı zamanda akademik çevrede de İslâm ve müslümanlar hakkında belli bir algı oluşturulmaya ya da dayatılmaya çalışıldığı izlenimini vermektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki alanında uzman akademisyenler tarafından yazılan *Islamic Political Thought: An Introduction* adlı kitap, son derece önemli bilgiler vermesine ve literatürde önemli bir boşluğu doldurmasına rağmen, objektif bir bakış açısıyla meseleleri ele alma konusunda ciddi sorunlarla mâlûldür. Her ne kadar başeditör Bowering yazarlara yazılarında objektifliklerini korumalarını istediğini belirtse de²⁵ İslâm tarihi içerisinde meselelerin tahlilinde başvurulan yollar, yapılan yorumlar, verilen uç örnekler ve bu örneklerin neredeyse her makalede geçmesi oryantalist bakışın kendini yenileyerek devam ettiğini göstermektedir.

25 *The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, s. XIX.

Bibliyografya

- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'anın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988-91.
- Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, I-VII, Beyrut: Dâru ihyâ'it-türâsi'l-Arabî, 1388/1969.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Haydarâbâd: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1342 h.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ, *İbn Kesir Tefsiri*, çev. Savaş Kocabaş - Beşir Eryarsoy, I-XII, İstanbul: Karınca & Polen Yayınları, 2012
- Kaya, Osman, "Kuran'ın Metinleşmesi Bağlamında Nesih Problemi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31 (2014):136-83.
- Kermi, Meri İbn Yusuf'ül, *Kuran'da Nasih ve Mensuh*, çev. Eyüp Aslan, 2. bs., İstanbul: Hak Yayınları, t.y.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*, nşr. Ebû İshak İbrâhîm, I-XX, Beyrut: Dâru ihyâ'it-türâsi'l-Arabî, 1405/1985.
- Nesefî, *Nesefî Tefsiri: Medârikü't-tenzil*, çev. Şerafettin Şenaslan v.dğr., I-X, İstanbul: Ravza Yayınları, 2003-2012.
- The Princeton Encyclopedia of Islamic Political Thought*, ed. Gerhard Bowering, New Jersey-Oxfordshire: Princeton University Press, 2013.
- Sâbûnî, M. Ali, *Safvetü't-tefasir*, çev. Sadrettin Gümüş - Nedim Yılmaz, I-VII, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1990-92.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Câhiz", *DİA*, 1993, VII, 24-26.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dili Kur'an Dili*, haz. İsmail Karaçam v.dğr., I-X, İstanbul: Feza Gazetecilik, t.y.,
- Zebîdî, Ahmed b. Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, trc. Kâmil Miras, I-XII, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1974.

Ayşe Şahin

Doktora Öğrencisi,
İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
doi: 10.26570/isad.346805